

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Gules Christiana

Az 1900 körüli budapesti polgári nyári hétköznapiak rekonstrukciója
publicisztikai-irodalmi (ön-)ábrázolások alapján a
Neues Pester Journal és a *Pester Lloyd* tárcarovatában

A disszertáció tézisei

Doktori program: Német nyelvű irodalmak

Programvezető: Dr. habil. Bombitz Attila egyetemi docens

Témavezető: Dr. habil. Hárs Endre egyetemi docens

Szeged, 2021

1. A dolgozat témája

A doktori értekezés fő célja a budapesti polgári nyári kultúra művelődéstörténeti rekonstrukciója a német nyelvű, lokális sajtóorgánumok tárcáinak specifikus mediális reprezentációi alapján, különös tekintettel az 1890 és 1914 közötti periódusra. Jelen dolgozat célkitűzése azon jelenségek és problémák elemzése, amelyek egy ilyen változékony és eklektikus anyag tudományos feltárása során felvetődnek. A hipotézis szerint a tárcairodalomban a korabeli kollektív polgári identitás egy lehetséges olvasata fedezhető fel. A dolgozat a századfordulós budapesti társas élet mindennapjainak egy bizonyos szegmensére, kifejezetten a nyári időszakban megjelent, nyári tematikájú cikkekre koncentrálna. A tárcák ilyen fókuszú tematikus elemzéséből a nyári kultúrára vonatkozó szövegrészek vizsgálata során rekonstruálható a korabeli napi aktualitások polgári önábrázolása. A tárca műfaját kontextuális és szövegszervező hibriditás jellemzi. A tárca egyszerre konkrét műfaj és sajátos, több műfajt magába foglaló diszkurzív helyszín, amely ennek köszönhetően kiválóan alkalmas a dolgozat tárgyát képező téma reprezentációjára.

A századfordulóra már demokratizált nyaralási, üdülési szokások, trendek fordulnak elő a napilapokban, legyen szó ismeretterjesztő jellegű vagy éppen satirikus kritikáról. Ennek az összetettségnek fényében az értekezés diskurzusokat elemez, s ehhez a fővárosi német nyelvű kis- és középpolgárság körében igen elterjedt napilapra, a *Neues Pester Journal*ra (1870–1925) és a nemzetközileg elismert *Pester Lloyd* (1854–1945) összpontosít.

A nyárral, nyári szokásokkal és hagyományokkal kapcsolatos diskurzusok középpontjában a nyaralás és a fürdőlátogatás, az utazás, illetve a nagyváros, Budapest élménye áll. Ezekben belül kultúrtörténeti szempontból különböző tipikus motívumok határozhatók meg, amelyek a korabeli nyári hétköznapok bejáratott elemei voltak: a (gyógy)fürdő mint heterotópia, a mobilitás (vonaton és kerékpáron), a testiség (gyógyulás vagy betegség, illetve erotika), tipikus figurák (gavallér, szalmaözvegy), valamint az „otthonmaradás” témaköre. A dolgozat részletes kultúrtörténeti kitekintéssel gondoskodik mindazon háttérinformációk kontextualizálásáról, amelyek a kortárs olvasó számára egyértelműek, nyilvánvalóak volt, de a mai befogadó számára esetleg értelmezésre szorulhatnak, hiszen egy regénnyel vagy verssel ellentétben a tárcák elsősorban nem az utókornak lettek komponálva, nem kerültek külön kiadásra: a tömegsajtó egynapi tiszavirágjai voltak.

2. Módszertani megközelítés

A tárcaszövegek nemcsak olyan történelmi forrásként foghatóak fel, amelyek a múlt egy bizonyos részének a rekonstrukciójára, hanem egyúttal értelmezhetőek úgy is, mint egy a korszakban nagy érdeklődésnek örvendő diskurzus aktuális elemei, amelyek a szociokulturális interakció szerves részei voltak. A tárca könnyű formája lehetőséget kínál a modern valóság megváltozott körülményeinek esztétikai megközelítésére. Ez a nézet a történelmi jelenhez kapcsolódik, és diakrón szemszögből visszatekintve úgy értelmezhető, mint egyfajta kukucskáló a nagyváros korabeli empirikus világába. Ennek fényében releváns az a felfogás, amely szerint a tárcarovatban egy „képzeletbeli emlékezeti teret” találhatunk, ahol az aktuális történelmi események lokálkoloritban, a helyi, kollektív hétköznapi tudás részeként mutatkoznak meg.¹ Másképpen fogalmazva: a tárcák segítségével a szerzők Európa-szerte terjedő gondolatokat, eszméket, stílusirányzatokat vagy akár külföldi eseményeket ágyaznak be a jellegzetes lokális sajtóvilágba.

Vizsgálódásomban tehát a történelmi tárcákat a mindennapi diskurzus releváns és informatív szegmenseinek tekintem. A „vonal alatt” egy olyan közvetítő hely található, amely a tárca heterogén nyelvén különböző tartalmakat különböző formákban közvetít. A tárca egyrészt maga a rovat: a komoly, politikai tartalmú vezércikk alatt a címlapon elhelyezkedő könnyedebb írások gyűjtőhelye – másrészt egy stílus, a fesztelen csevegés attitűdjének szépirodalmi megnyilvánulása, amely esztétikai és stilisztikai elemekkel rendelkezik. Egyaránt megtalálható benne a publicisztikában fontos referenciális funkció és a különböző stilisztikai elemek poétikussága.

Az osztrák tárcakutató, Hildegard Kernmayer a tárca esztétikai elvéről írva meghatározza magát a „tárcaszerűséget” is.² Ennek aspektusai a funkcionalitás, a szubjektivitás, az individuális elbeszélői hangnem, a csevegő stílus, a tematizált alanyok és tárgyak játékos perspektívába helyezése, funkciója pedig az aktuális pillanat, a modern, elszálló érzés, az urbánus életkép esztétikájának megragadása. Kernmayer a flâneur, a bolyongó tapasztalatával hasonlítja össze a tárcák narratíváját. A kószáló nézelődő két síkon halad a nagyváros forgatagában. A térben előrehaladó mozgása egy horizontális paradigmának felel meg, amelyben a körülötte lévő világot érzékeli, látja, hallja. Az ingerek hatására reakciók

¹ Günther Oesterle, *Unter dem Strich. Skizze einer Kulturpoetik des Feuilletons im 19. Jahrhundert = Das schwierige neunzehnte Jahrhundert. Tagung zum 65. Geburtstag von Eda Sagarra*, szerk. Barkhoff J. et al., Tübingen, 2000, 229–250.

² Hildegard Kernmayer, *Zur Frage: Was ist ein Feuilleton? = Feuilleton. Schreiben an der Schnittstelle zwischen Journalismus und Literatur*, szerk. H. K., S. Jung, Bielefeld, Transcript, 51–64.

lépnek fel benne – empátikus, ironikus vagy kritikus gondolatok –, amelyek lassan elszakadnak a jelentől és akár teljesen idegen témákra terelődnek. Ezt a gondolati síkot Kernmayer vertikális paradigmának nevezi, amely kapcsolatban van az adott jelennel, de ugyanakkor autonóm, spontán és személyes is marad. Kernmayer értelmezése fényében a tárcák így két síkon elemezhetők: az aktuális, tapasztalati síkon és az ezáltal aktivált gondolati síkon. Ennek nyomán a „vonal alatt” olyan különböző megismerési módok ábrázolásai fedezhetőek fel, amelyek tovább árnyalják a vizsgált problémakört

Gabriele Melischek *framing*³ elemzési módszerével közelebbről is feltárható a sokféle társadalmi és kulturális nyári divatok tematizálása. *Framingen* alapvetően a reprezentatív tartalmi elemek konceptuális értendő, amely társadalmi öngazolás formájában mutatkozik meg. Az elmélet szerint a nyilvános eszmecsere keretében a médiumok identitásalakító elemekként, sokféle témakör (politika, gazdaság, kultúra) jellemzőiként működnek. Ezzel hozzájárulnak ahhoz, hogy a kollektív értékek, normák és elképzelések tudatosá, aktuálissá váljanak, illetve változzanak. Ez a megközelítés megengedi a specifikus események és szituációk konceptuális keretének rekonstrukcióját.

A kutatási anyag gyűjtése során az 1890 és 1914 közötti periódusra, ezen belül az adott év május-szeptember között megjelent, nyári tematikájú tárcáira összpontosítottam, így összesen 373 szöveg került regisztrálásra. A *Neuen Pester Journal* című napilapban a címlapon megjelenő tárcákat vettem figyelembe, a *Pester Lloyd* esetében pedig azokat a cikkeket, amelyek a gazdasági és politikai tartalmak után következtek. A kiválasztás olyan szövegekre korlátozódott, amelyek kifejezetten a nyári diskurzust érintik, tehát amelyek egyértelműen relevánsak a korabeli nyári befogadó számára. A tárcák tematikusan hat csoportba oszthatók, eklektikusságuk miatt néhány szöveg több kategóriában is szerepel: Budapest nyári kulisszái; vonat és utazás; „Sommerfrische” mint üdülő- és fürdőhely; nyaralás és kirándulás; tipikus figurák; esszészzerű tárcák, jelenetek és novellák.

Érdekes, hogy a kutatás során vizsgált, a fürdőhely szociokulturális közegéről, a flörtölésről és más társadalmi kölcsönhatásokról szóló tárcák többsége egyazon szerzőtől, Hugo Kleintől származik: a szegedi születésű, zsidó származású újságíró a *Neues Pester Journal* hű

³ Melischek, Gabriele: Krisenkommunikation am Vorabend des Ersten Weltkriegs. In: Szendi, Zoltán (Hg.): *Medialisierung des Zerfalls der Doppelmonarchie in deutschsprachigen Regionalperiodika zwischen 1880 und 1917*. Wien: Lit Verlag 2014, S. 13–24. Vgl.: Melischek, Gabriele/ Seethaler, Josef: *Entwicklung und literarische Vermittlungsfunktion der Tagespresse in der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn*. In: Bachleitner, Norbert/Seidler, Andrea (Hg.): *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien/Berlin: LIT Verlag 2007 (=Finno-Ugrian Studies in Austria 4), S. 235–265.

munkatársa és a kezdetektől haláláig termékeny írója volt, írásait Domino és F. Waldenser álneveken publikálta. Klein munkásságának feltérképezése új megvilágításába helyezheti a monarchiabeli elegáns világi hétköznapijairól alkotott képünket.

3. Tézisek és eredmények

A kutatás során bebizonyosodott az a hipotézis, hogy a tárcaszerzők nemcsak leírják és szórakoztatóan feltérképezik a korabeli nagyváros speciális szegmenseinek társadalmi jelenségeit, hanem formálják is azokat, miközben a téma kínálta különböző esztétikai stilisztikai eszközökkel emelik a tárcák irodalmi minőségét is.

A tárcák alapvető, a dolgozatban is elemzett jellemvonása az elbeszélői én kötetlen, barátságos, csevegő hangneme, az alany mozgása térben és időben (például a gondolati asszociációk egy séta közben vagy egy kávénál, illetve ezeknek az ingázása a jelen és a múlt között), a futó érzések és benyomások leírása. Ennek tükrében a történelmi, nyári tárcák egyértelműen szórakoztató funkcióval is rendelkeztek. Az elbeszélő általában a fürdőtársaság megfigyelője vagy egy turista riporter, aki a benyomásait és tapasztalatait írja le félig fiktív stílusban. A könnyed tudósítások gyakran egy felkapott fürdőhely hétköznapi történéseiről, a vendégekről vagy fontosabb személyiségekről szólnak. Ezen kívül az elemzett tárcák középpontjában állhatnak különböző társasági interakciók, a napi rutin és más banalitások, mint a felszolgált ételek íze vagy a szolgáltatások árai. Mindezek mellett a tárca sajátosságainak megfelelően az elbeszélő gyakran eltávolodik a tárgytól, és általános, filozófiai és világi témák, hírek kapcsán foglal állást. A tárcák továbbá anekdotikus vonásokat mutatnak: a tipikus társadalmi problémák sokszor a csattanós kimenetelű szövegekben a legszembeütőbbek. Ilyen formában jellemző a különböző visszatérő figurák sorsát tematizáló tárcairodalom: a fürdővendégek, a gavallérok és az eladósorban levő hajadon lányok, illetve az otthon maradt, utazási költségeket kifizetni nem tudó olvasóközönség és a szalmaözvegyek gyakran előfordulnak az elemzett korpuszban, jellemzően a társasági élet kétes erkölcsi hátterét fitogtató szöveghelyeken.

Annak ellenére, hogy a fürdő és az üdülő a testi és lelki felfrissülés és gyógyítás helyszíneinek tekinthetők, ugyancsak fontos színterei a társasági szórakozásnak is. A fürdővendégek egyrészt páciensek, másrészt pedig különböző szociális szerepek betöltői/archetípusai is. A fürdő különös fontossággal bírt a polgári család életében, ugyanis a párválasztás divatos és gyakori helyeként létezett a köztudatban. A tárcákban két nagyobb idevágó, gyakran visszatérő téma fedezhető fel: a hirtelen fellángolások, a testi vágyak

problémája és a tudatos, előre tervező és anyagi alapokra építő élettárskeresés jelensége, általában egy divatosabb fürdőhely kulisszái között. A szerelem két különböző, de bizonyos tekintetben mégis hasonló típusáról van szó: az első ösztönös, a második tervezett, de mindkettő egyfajta érzécsalódás, hiszen hamis valóságot teremt a résztvevők számára, amely csak az adott helyen és időben, a hétköznapiól eltérő fürdő világában bontakozhat ki zökkenőmentesen. A tárcaszövegekben nem található részletes, „pszichoanalitikus” jellemrajz, az adott narrátor inkább a társadalmi szokásokra hívja fel a figyelmet, így kritizálva az unalom és a természeti vonzerő okozta meggondolatlan flörtölést. Figyelemreméltó, hogy a feltárt lapokban a tárcák tematikus felosztása igen eltérő. Míg a *Neues Pester Journal* tipikusan a társasági élet témakörében mozog, addig ez a szociális, szórakoztató aspektus kevésbé figyelhető meg a *Pester Lloyd* tárcarovatában. A kis- és középpolgárság körében kedvelt *Neues Pester Journal* kifejezetten a bulvár jellegű tartalmakat részesíti előnyben, szórakoztató, szenzációhajhász jellemvonásokat mutat. A gazdagabb körökben elterjedt *Pester Lloyd*-ban rendszerint alapos megfigyeléseket tartalmazó útleírások és élménybeszámolók olvashatóak, amelyek a látnivalók mellett a különböző szolgáltatások és árkategóriák minőségét is értékelik. Mindez fontos információként szolgált a korabeli tehetős olvasóközönség számára, hiszen tagjai ezen rejtett reklámszövegek és beszámolók fényében szervezhették meg a következő utazásukat. Mindezekkel ellentétben a *Neues Pester Journal*-ban publikált, inkább szórakoztató jellegű tárcák az otthon maradt olvasók számára az utazási élmények helyettesítőjeként funkcionálhattak, és így a jelen dolgozat fókuszának szempontjából is relevánsabbnak bizonyultak.

A dolgozat alapvető újdonsága: a történelmi tárca interdiszciplináris, analitikus megközelítése, amelyet egy specifikus, a kortársak számára kiemelkedő hétköznapi tapasztalat szorosabb vizsgálatában alkalmazok. A kutatás további eredménye a *Neues Pester Journal* tárcarovatának a feltárása, amelyen keresztül többek között az egyik legproduktívabb tárcaíró, Hugo Klein írásainak emblematikussága is kirajzolódott: tárcái alapján egységesebb módon rekonstruálható a korabeli társasági élet. Mindemellett a *Neues Pester Journal*-ban található fürdőkatalógusok feltérképezésével az értekezés tanulságos adalékokkal járul hozzá a magyarországi fürdőkultúra történelméhez.

4. A szerzőnek az értekezéshez kapcsolódó publikációi

Módszertani kérdések egy hibrid műfaj feltárásához. Gondolatok a századfordulón elterjedt tárcairodalom irodalmi és kulturális értékének tudományos megragadásához. In: A Perspektívák: Irodalom, nyelv, kultúra c. konferencia konferenciakötetében, Eötvös Collegium, Budapest [Megjelenés alatt]

Nyári "aranyásók" a századfordulón. Egy jellegzetes polgári fürdőhelyi figura bemutatása kiválasztott irodalmi tárcák és Mikszáth Kálmán "Két választás Magyarországon" c. regénye alapján. In: Varga, Anikó/ Virág, Nándor (szerk.): Eötvözet 8. Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium 8. közös konferenciáján elhangzott előadások. Szeged: SZTE Eötvös L. Kollégium, 2019. 7–19. o.

Rezension: Auf verschiedenen Wegen das Feuilleton erkunden. Feuilleton — Schreiben an der Schnittstelle zwischen Journalismus und Literatur. Hgg. Hildegard Kernmayer, Simone Jung. Bielefeld: transcript Verlag 2017. In: Gehrmann, Siegfried / Anđel, Maja/ Turković, Slađan (Hg.): Zagreber Germanistische Beiträge 28. Die Anglophonisierung der Wissenschaftssprache 2019, 247–252. o.

Die Rezeption der Uraufführung von Ferenc Molnárs Liliom in Wiener Tageblättern. In: Harmat, Tamás/ Soproni, Zsuzsa (Hg.): Verschränkte Kulturen: Polnisch-deutscher und ungarisch-deutscher Literatur- und Kulturtransfer. Berlin: Frank und Timme 2018, 259–270. o.

Ausgewählte "Sommerfeuilletons" in der Budapester Tagespresse um 1900. In: Michaela, Kováčová, Michaela/Strömplová, Ulrika: Die Kaschauer Zeitung in Kontexten II. Košice: Equilibria s.r.o. 2017, 59–71. o.

Plaudereien über den Sommeralltag: Literarische Feuilletons des Neuen Pester Journals am Ende des 19. Jahrhunderts. In: Katona, Tünde (szerk.): Feuilletons - Hexe - Hoffmann - Un Präfigierung - Vergangenheitstempora: Beiträge Szegeder Germanistikstudierender zur deutschen Literatur- und Sprachwissenschaft sowie Deutsch als Fremdsprache. Szeged: Institut für Germanistik Universität Szeged, 2017, 11–34. o.

Városi és polgári képek az Osztrák-Magyar Monarchia idején megjelenő fővárosi napilapok tárcarovataiban. In: Rózsa, Katinka/ Imre, Nóra/ Kutus, Bence (szerk.): Eötvözet V.: Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium V. közös konferenciáján elhangzott előadások Szeged: SZTE Eötvös L. Kollégium, 2016, 7–13. o.